

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

Φιλολόγος (MA, University College London)

Αθηναϊκή δημοκρατία: Από τη γέννηση στην ενηλικίωση

Η οικοδόμηση του δημοκρατικού πολιτεύματος ως τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη

Η Αθήνα του Περικλή έχει καταγραφεί στη συλλογική συνείδηση ως το «λίκνο» της δημοκρατίας, η γενέτειρα ενός πολιτικού συστήματος που αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο του δυτικού πολιτισμού αλλά και κάθε κοινωνίας που δίνει προτεραιότητα στις αξίες της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και του σεβασμού προς την ανθρώπινη ύπαρξη. Όμως οι δημοκρατικές κατακτήσεις της περικλείας Αθήνας υπήρξαν το επιστέγασμα μιας μακράς διαδικασίας πολιτειακής συγκρότησης, η οποία θεμελιώθηκε από τον Σόλωνα, διευρύνθηκε και απέκτησε ουσιαστικό περιεχόμενο από τον Κλεισθένη και, στη συνέχεια, ενισχύθηκε και προσέλαβε ποιοτικά χαρακτηριστικά από τον πολιτικό Εφιάλτη κατά τη δεκαετία 470-460 π.Χ.

Στη διάρκεια της αρχαϊκής περιόδου αναδύθηκε και παγιώθηκε στο μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού κόσμου ο θεσμός της πόλης-κράτους ως κυρίαρχο «μοντέλο» πολιτικής συγκρότησης. Η άνοδος της πόλης-κράτους συνδέθηκε με την παρακμή της βασιλείας και την εγκαθίδρυση ποικίλων αριστοκρατικών πολιτευμάτων, στα οποία η συμμετοχή στη νομή της εξουσίας βασιζόταν στην καταγωγή και τη μεγάλη γαιοκτησία. Ο Β΄ αποικισμός, η ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου και η συνακόλουθη εμφάνιση της εμποροβιοτεχνικής τάξης και εκείνης των μικροϊδιοκτητών γης οδήγησαν σε κοινωνικές οξύνσεις και δημιούργησαν κρίση στα θεμέλια των αριστοκρατικά δομημένων ελληνικών πόλεων. Οι εντεινόμενες κοινωνικές ανισότητες επέβαλλαν τουλάχιστον την κωδικοποίηση του ως τότε ισχύοντος εθιμικού δικαίου και έφεραν στο προσκήνιο πρόσωπα κοινής αποδοχής, τους λεγόμενους «νομοθέτες» ή «αισυμνήτες», οι οποίοι ανέλαβαν με τη νομοθετική τους παρέμβαση να αμβλύνουν τα κοινωνικά πάθη.

Τα μέτρα του Σόλωνα

Στην Αθήνα τον ρόλο αυτό επωμίστηκε ο Σόλων, στις μέρες του οποίου, κατά τον Αριστοτέλη, «αρχή δημοκρατίας εγένετο». Εξελέγη άρχων το 594 π.Χ. και έλαβε

μια σειρά από νομοθετικά μέτρα που συνέβαλαν τόσο στην ανασύνταξη του πολιτεύματος όσο και στον περιορισμό των κοινωνικών διαφορών. Η ακύρωση των χρεών προς το Δημόσιο, η κατάργηση του δανεισμού «επί σώμασι» και η απελευθέρωση πολλών πολιτών που είχαν υποδουλωθεί λόγω οικονομικών οφειλών ανακούφισαν τις ασθενέστερες τάξεις σε τέτοιο βαθμό, ώστε ονομάστηκαν συνολικά «σεισάχθεια» (= απόσειση του βάρους). Τα κοινωνικά αυτά μέτρα συνοδεύτηκαν από πολιτικές παρεμβάσεις τέτοιες, που δικαιολογούν την άποψη του Σταγειρίτη ότι υπήρξαν η αρχή της δημοκρατίας. Έτσι οι θήτες, η κατώτερη τάξη Αθηναίων, απέκτησαν το δικαίωμα να μετέχουν στην εκκλησία του Δήμου χωρίς όμως δικαίωμα εκλογιμότητας. Η ίδια η Εκκλησία του Δήμου ενισχύθηκε και απέκτησε τη δικαιοδοσία να εκλέγει άρχοντες, ενώ ιδρύθηκε και ένα δεύτερο σώμα, η Βουλή των 400, με προβουλευτική αρμοδιότητα, δηλαδή τη δικαιοδοσία να επεξεργάζεται σε προκαταρκτικό στάδιο τα σχέδια νόμων που θα υποβάλλονταν στην Εκκλησία του Δήμου. Ιδρύθηκαν επίσης λαϊκά δικαστήρια στα οποία μπορούσαν να προσφύγουν όλοι οι πολίτες. Όλα αυτά αποτελούσαν προωθημένα μέτρα προς την κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης και του εκδημοκρατισμού, όμως το πολιτικό σύστημα του Σόλωνα απέιχε πολύ από το να μπορεί να ονομαστεί δημοκρατικό. Οι Αθηναίοι πολίτες χωρίστηκαν σε τέσσερις κατηγορίες ανάλογα με το εισόδημά τους: ανώτερη τάξη ήταν οι «πεντακοσιομέδιμνοι», οι οποίοι διέθεταν ετήσιο εισόδημα άνω των 500 μεδίωνων δημητριακών, ακολουθούσαν οι «ιππείς» ή «τριακοσιομέδιμνοι», που είχαν ετήσιο εισόδημα άνω των 300 μεδίωνων, έπειτα οι «ζευγίται» ή «διακοσιομέδιμνοι», με εισόδημα ανώτερο των 200 μεδίωνων και κατώτατη κατηγορία ήταν οι «θήτες», το εισόδημα των οποίων δεν ξεπερνούσε τους 200 μεδίμνους. Ανάλογα με την κατάταξη του καθενός με βάση το εισόδημά του, προσδιορίστηκε ο βαθμός συμμετοχής στη λήψη πολιτικών αποφάσεων και στη συγκρότηση του στρατού. Μόνο τα μέλη των ανώτερων τάξεων είχαν το δικαίωμα να εκλέγονται άρχοντες και, επομένως, να συμμετέχουν στον Άρειο Πάγο, τον οποίο αποτελούσαν διατελέσαντες άρχοντες, ή ταμίες, οι οποίοι διαχειρίζονταν το δημόσιο χρήμα. Ο Άρειος Πάγος ήταν σώμα πανάρχαιο και με τεράστιο κύρος - "σεπτό συνέδριο" και "της πολιτείας φυλακή" κατά τις εκφράσεις του Αριστοτέλη -, με απροσδιόριστες, δηλαδή μη νομοθετημένες, και εκτεταμένες εξουσίες. Απαρτιζόταν από ισόβια μέλη που διέθεταν μεταξύ άλλων ελεγκτικές αρμοδιότητες με δικαίωμα επιβολής ποινών στους πολίτες που, κατά την κρίση τους, είχαν αναλάβει κάποιο λειτούργημα και δεν το είχαν ασκήσει σωστά.

Τέλος, οι θήτες είχαν το δικαίωμα συμμετοχής μόνο στην εκκλησία του δήμου και στο δικαστήριο της Ηλιαίας.

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη

Το σύστημα πολιτικής συγκρότησης που καθιερώθηκε από τον Σόλωνα έχει εύστοχα ονομαστεί «τιμοκρατία», αφού ο βαθμός συμμετοχής των πολιτών στα κοινά συναρτάτο από το μέγεθος των «τιμημάτων», δηλαδή της περιουσίας τους. Έτσι η αριστοκρατική τάξη διατήρησε την προνομιακή της σχέση με την πολιτική εξουσία και στα επόμενα χρόνια οι εσωτερικές έριδες ανάμεσα στους ευγενείς υποβοήθησαν την εγκαθίδρυση της τυραννίδας σε πολλές ελληνικές πόλεις. Στην Αθήνα ο 6^{ος} π.Χ. αιώνας σηματοδεύτηκε από την τυραννία του Πεισιστράτου και των επιγόνων του. Η πόλη απηλλάγη από το τυραννικό πολίτευμα το 510π.Χ., όταν ο ένας γιος του Πεισιστράτου, ο Ιππίας, εγκατέλειψε την πόλη, μετά και τη δολοφονία του έτερου γιου, Ιπάρχου. Η εξέλιξη αυτή διευκόλυνε τη σταδιακή ανάδυση της δημοκρατίας, γιατί συνέβαλε στην αποδυνάμωση των ευγενών και μαζί των σχέσεων εξάρτησης μεταξύ αριστοκρατών και απλών πολιτών. Μετά την πτώση της τυραννίδας, επανεμφανίστηκαν στο πολιτικό προσκήνιο οι ευγενείς, με προεξάρχοντες τον Ισαγόρα, γιο του Πεισάνδρου, και τον Κλεισθένη, που εξέφραζαν διαμετρικά αντίθετες πολιτικές αντιλήψεις. Ο Κλεισθένης καταγόταν από την οικογένεια των Αλκμεωνιδών και είχε διατελέσει άρχων το 525/4 π.Χ. Ο Ισαγόρας, νοσταλγός της τυραννίδας, επικράτησε με την υποστήριξη αριστοκρατικών κύκλων και εξελέγη άρχων το 508/7 π.Χ. Τότε, ο Κλεισθένης στράφηκε στο δήμο και κυρίως στους μη προνομιούχους και εισηγήθηκε ένα ριζοσπαστικό και καινοτόμο στη σύλληψη πρόγραμμα. Ο Ισαγόρας αντέδρασε, ζητώντας τη βοήθεια της Σπάρτης, η οποία συγκάλεσε συνέδριο της Πελοποννησιακής συμμαχίας. Επειδή οι βασιλείς της Σπάρτης, Κλεομένης και Δημάρατος, οδηγήθηκαν σε διαφωνία, καθώς ο πρώτος υποστήριξε τον Ισαγόρα, ενώ ο δεύτερος όχι, και ορισμένες πόλεις, όπως η Κόρινθος, προέβαλαν αντιρρήσεις, ο Ισαγόρας έμεινε χωρίς εξωτερική υποστήριξη. Ο δρόμος για μια ριζική πολιτική αλλαγή στην Αθήνα ήταν τώρα ανοικτός. Το 508/7 π.Χ. ο Κλεισθένης κατέθεσε τις μεταρρυθμιστικές του προτάσεις, πρώτο πεδίο των οποίων ήταν η αναδιάρθρωση του σώματος των πολιτών. Ολόκληρη η Αττική διαιρέθηκε σε τρεις περιοχές: το άστυ, την παράλια (χώρα), και τη μεσόγαια (χώρα), καθεμία από τις οποίες υποδιαιρέθηκε σε 10 «τριττύες». Κάθε τριττύς περιελάμβανε έναν αριθμό δήμων, τέτοιας σύνθεσης, ώστε ο πληθυσμός να ισοκατανέμεται στις τριττύες. Η νέα

συγκρότηση του σώματος των πολιτών επιτεύχθηκε με τη δημιουργία δέκα νέων φυλών, καθεμία από τις οποίες αποτελείτο από τρεις τριτύτες, προερχόμενες από διαφορετική περιοχή η κάθε μια. Έτσι ο πληθυσμός αναμίχθηκε διοικητικά, αφού κάθε φυλή περιελάμβανε πλέον πολίτες διαφορετικής προέλευσης και κοινωνικοοικονομικού επιπέδου. Όμως, ο Κλεισθένης δεν κατήργησε τις τέσσερις φυλές, οι οποίες εξακολούθησαν να υφίστανται ως θρησκευτικές ενώσεις. Οι δήμοι βεβαίως προϋπήρχαν χωρίς, ωστόσο, να έχουν ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα. Με τις μεταρρυθμίσεις που εισηγήθηκε ο Κλεισθένης, κάθε δήμος γινόταν η μικρότερη διοικητική μονάδα, με την εξής θεσμική οργάνωση: Επικεφαλής του δήμου ήταν ο δήμαρχος. Ο δήμος διατηρούσε τα ληξιαρχικά μητρώα, η εγγραφή στα οποία ήταν προϋπόθεση της απόκτησης της ιδιότητας του πολίτη, και ήταν υπεύθυνος για την τέλεση λατρευτικών εκδηλώσεων. Η εγγραφή στα μητρώα ενός δήμου ήταν κληρονομική και μπορούσε να αλλάξει μόνο με υιοθεσία από δημότη άλλου δήμου. Τα δημοτικά ονόματα καθιερώθηκαν ως συστατικό του ονόματος κάθε πολίτη. Ο Κλεισθένης αντικατέστησε τη βουλή των 400, που προέκυπτε από τις τέσσερις σολώνειες τάξεις - οι οποίες, πάντως, διατηρήθηκαν -, με τη βουλή των 500, τα μέλη της οποίας αναδεικνύονταν με κλήρωση, 50 από κάθε φυλή. Οι αρμοδιότητές της εκτείνονταν σε δύο τομείς: ο πρώτος σχετιζόταν με την «προβούλευσιν», τη διαμόρφωση της ημερήσιας διάταξης με τη σύνταξη ενός προσχεδίου, δηλαδή, νόμου ή ψηφίσματος, επί του οποίου θα διεξαγόταν η συζήτηση στην εκκλησία του δήμου. Ο δεύτερος αναφερόταν στην επίβλεψη της διοίκησης, με την εποπτεία των αρχόντων και του στόλου, των δημοσίων κτηρίων ή της διοργάνωσης των μεγάλων εορτών. Τα μέλη της βουλής αναδεικνύονταν με κλήρωση, 50 από κάθε φυλή, με ενιαύσια θητεία και δικαίωμα κλήρωσης δύο φορές. Το κάθε τμήμα των βουλευτών μιας φυλής ανέλαμβανε την πρυτανεία για το ένα δέκατο του πολιτικού έτους και η φυλή αυτή εκείνο το διάστημα ονομαζόταν «πρυτανεύουσα». Στον Κλεισθένη, επίσης, αποδίδεται η θέσπιση του θεσμού της στρατηγίας. Οι στρατηγοί ήταν αιρετοί αξιωματούχοι που επρόκειτο στα επόμενα χρόνια να συγκεντρώσουν στα χέρια τους σημαντικές εξουσίες, όχι μόνο στρατιωτικές αλλά και πολιτικές. Επίσης ο Κλεισθένης εισηγήθηκε το θεσμό του οστρακισμού, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως μέσο εξουδετέρωσης προσώπων που επηρέαζαν τα πράγματα σε βαθμό τέτοιο, ώστε να κινδυνεύει το δημοκρατικό πολίτευμα.

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη αναμόρφωσαν εκ βάθρων το πολιτικό τοπίο στην Αθήνα και θεμελίωσαν ένα πολίτευμα που μπορούσε στο εξής να θεωρείται και

κατ' ουσίαν «δημοκρατικό». Ομολογουμένως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επίδραση των ευγενών στην πολιτική ζωή διατηρήθηκε, αφού καθ' όλη τη διάρκεια του 5^{ου} π.Χ. αιώνα οι πολιτικοί αριστοκρατικής καταγωγής ουδέποτε απομακρύνθηκαν από το πολιτικό προσκήνιο. Όμως η επιρροή τους εντάχθηκε πλέον σε θεσμικά πλαίσια, καθώς βασικό όργανο της αθηναϊκής πολιτείας ήταν τώρα και η Εκκλησία του Δήμου, το σημαντικότερο πια πεδίο πολιτικών αντιπαραθέσεων, στο οποίο προβάδισμα είχε ο λόγος και η πειθώ και περιοριζόταν η κατ' αποκλειστικότητα άσκηση της εξουσίας από οποιαδήποτε μεμονωμένη κοινωνική τάξη.

Μετά τα Μηδικά

Με την αυγή του 5^{ου} αιώνα π.Χ. ολόκληρος ο ελληνικός κόσμος βρέθηκε αντιμέτωπος με έναν μείζονα εθνικό κίνδυνο. Η επιθυμία της περσικής αυτοκρατορίας να επεκταθεί προς δυσμάς υποχρέωσε τις περισσότερες ελληνικές πόλεις να συσπειρωθούν, για να μπορέσουν να ανασχέσουν την ξένη εισβολή. Οι τρεις αποτυχημένες εκστρατείες των Περσών επέφεραν μεταβολές στο πολιτικό σκηνικό της Αθήνας, καθώς η τελευταία εξήλθε από την περιπέτεια των Μηδικών εξουθενωμένη μεν, αλλά έχοντας επιβεβαιώσει πλέον τον ηγετικό ρόλο που επρόκειτο να διαδραματίσει στον ελλαδικό χώρο δίπλα στη Σπάρτη. Στην Αττική η φυγή των Περσών είχε αφήσει πίσω μια πόλη καθημαγμένη και με έντονα επισιτιστικά και στεγαστικά προβλήματα, που έχρηζαν άμεσης φροντίδας. Για την επίλυσή τους φαίνεται ότι αρχικά συνεργάστηκαν οι δυο επικρατούσες πολιτικές παρατάξεις της πόλης, η δημοκρατική, με αρχηγό τον νικητή της Σαλαμίνας Θεμιστοκλή, και η συντηρητική, με επικεφαλής τον Αριστείδη και τον Ξάνθιππο, πατέρα του Περικλή. Η «συνδιοίκηση» της πόλης από τον Θεμιστοκλή και τον Αριστείδη επεκτάθηκε σε πρώτη φάση και σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Η σύμπνοια αυτή, όπως ήταν αναμενόμενο, καρποφόρησε, οδηγώντας σε σημαντικές επιτυχίες, όπως ήταν η ίδρυση της Α' αθηναϊκής συμμαχίας και η, παρά τις επίμονες αντιδράσεις των Σπαρτιατών, οχύρωση της Αθήνας και του Πειραιά. Στα επόμενα χρόνια εμφανίστηκε στην πολιτική σκηνή ένας ακόμα εξέχων πολιτικός, ο Κίμων, γιος του Μιλτιάδη και γόνου της μεγάλης οικογένειας των Φιλαϊδών. Το 476 π.Χ. εξελέγη στρατηγός και δεν άργησε να αναδειχτεί σε ηγετική φυσιογνωμία της αριστοκρατικής μερίδας της πόλης. Τη γρήγορη εξέλιξή του όφειλε εν πολλοίς και στον ίδιο τον Αριστείδη, ο οποίος τον προώθησε στην κορυφή, διακρίνοντας στο πρόσωπό του έναν φερέλπιδά πολιτικό με πολλά προσόνα, που θα μπορούσε να

εξασφαλίσει την ενότητα και πολιτική επικυριαρχία της αριστοκρατικής παράταξης. Ο Αριστείδης, ο όχι τυχαία ονομασθείς «Δίκαιος», ήταν ένα πρόσωπο που έχαιρε σεβασμού και γνώριζε την κοινή αποδοχή. Όσον καιρό βρισκόταν στο προσκήνιο, μοιραζόταν πολλά από τα οράματα του πολιτικού του αντιπάλου Θεμιστοκλή και εργαζόταν για την υλοποίησή τους. Όταν όμως αναδείχτηκε στα πράγματα ο Κίμων, η συνεργασία αυτή όχι μόνο ατόνησε, αλλά και ο Θεμιστοκλής περιέπεσε σε πολιτική αδράνεια, έως ότου τελικά εξορίστηκε το 471 π.Χ. Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να επισημανθεί ότι η διαφορά πολιτικής ανάμεσα στις δύο παρατάξεις εντοπιζόταν πρωτίστως στον τρόπο που κάθε μια αντιλαμβάνονταν την προοπτική επέκτασης της Αθήνας, η οποία με τη σειρά της περνούσε μέσα από τις σχέσεις με τη Σπάρτη. Η πολιτική στόχευση του Θεμιστοκλή ήταν ιδιαίτερα φιλόδοξη και πρέσβευε την ισχυροποίηση της Αθήνας μέσα από ένα μεγαλεπήβολο ναυτικό πρόγραμμα, που θα καθιστούσε την πόλη αδιαφιλονίκητη ηγετική δύναμη στον ελληνικό χώρο σε βάρος της Σπάρτης. Αντίθετα ο Κίμων και η παράταξή του έβλεπαν το μέλλον της Αθήνας να συμβαδίζει με εκείνο της Σπάρτης και απέρριπταν κάθε ιδέα αντιπαράθεσης με τους Λακεδαιμόνιους. Συμφωνούσαν με την άποψη περί ενίσχυσης του ναυτικού, για το οποίο όμως επεφύλασσαν διαφορετική αποστολή, μια και το εξελάμβαναν περισσότερο ως μέσο αποτροπής μιας ενδεχόμενης, νέας βαρβαρικής επιδρομής. Για αυτούς, ο ηπειρωτικός ελληνικός χώρος θα έπρεπε να παραμείνει υπό σπαρτιατικό έλεγχο, ενώ η Αθήνα με τη ναυτική της δύναμη όφειλε να δραστηριοποιηθεί στον ευρύτερο αιγαιακό χώρο, αναλαμβάνοντας πιθανώς και επιθετικές αποστολές κατά των Περσών.

Όπως ήταν εύλογο, η πολιτική του Κίμωνα συνάντησε την αποδοχή της Σπάρτης, η φιλική διάθεση της οποίας απέναντι στην Αθήνα προβλήθηκε δεόντως προς τον αθηναϊκό δήμο από την πλευρά της αριστοκρατικής παράταξης. Οι καλές σχέσεις με τη Σπάρτη επέτρεψαν στον Κίμωνα να αποδυθεί στην υλοποίηση της ναυτικής πολιτικής που είχε σε μεγάλο βαθμό θεμελιώσει ο αντίπαλός του Θεμιστοκλής. Επί 15 έτη – από το 476 ως το 462 π.Χ. – ο Κίμων κρατούσε επιδέξια το «τιμόνι» της πόλης και, διεξάγοντας επιχειρήσεις πότε στη Μικρά Ασία κατά των Περσών και πότε στο Αιγαίο κατά «απειθαρχών» συμμάχων, πέτυχε να καταστήσει την Αθήνα αληθινά ηγεμονική πόλη με αξιόλογο οικονομικό υπόβαθρο και πρωτοφανή ναυτική ισχύ.

Η δημοκρατική μεταρρύθμιση του Εφιάλτη

Στα χρόνια της κυριαρχίας του Κίμωνα, οι θήτες, που αποτελούσαν την κύρια μάζα των υποστηρικτών της δημοκρατικής παράταξης, έλαβαν ενεργά μέρος στις επιχειρήσεις που διεξήγε η πόλη, είτε ως «ερέται» (= κωπηλάτες στις τριήρεις), είτε ως άποικοι στις περιοχές που ενσωματώθηκαν στην ευρύτερη αθηναϊκή επικράτεια. Αλλά και για όσους παρέμεναν στην πόλη, υπήρχε πάντα εξασφαλισμένη εργασία, καθώς η Αθήνα βρισκόταν σε διαρκή οικονομική άνθιση, δρέποντας τους καρπούς που οι συνεχείς ναυτικές επιτυχίες της εξασφάλιζαν. Είναι φανερό ότι η αθηναϊκή κοινωνία βρισκόταν σε μια δυναμική διαδικασία μετεξέλιξης, καθώς οι θήτες – που, ως μην το ξεχνάμε, είχαν συμβάλει σημαντικά στη νίκη της Σαλαμίνας υπηρετώντας ως κατώτερα πληρώματα του στόλου – διεκδικούσαν αναβάθμιση της θέσης τους στα αθηναϊκά πολιτικά δρώμενα. Ο Άρειος Πάγος από την πλευρά του λειτουργούσε ως το σοβαρότερο ανάχωμα σε αυτή την τάση για υιοθέτηση ριζοσπαστικών μεταβολών, μια και εμφανιζόταν ως κατ' εξοχήν συντηρητικός θεσμός, που επεδίωκε να διατηρήσει με κάθε τρόπο τις παλιές αρμοδιότητές του και, κατά συνέπεια, να αποτελέσει τον θεματοφύλακα του αριστοκρατικού μανδύα του πολιτεύματος. Επομένως, εύλογο ήταν ο Άρειος Πάγος να καταστεί ο κυριότερος στόχος των δυνάμεων εκείνων που επεδίωκαν τη ριζοσπαστικοποίηση της αθηναϊκής δημοκρατίας και που καθοδηγούνταν τώρα από έναν δυναμικό πολιτικό, τον Εφιάλτη, γιο του Σοφωνίδα.

Ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά για τη βιογραφία αυτού του ανδρός, ο οποίος μνημονεύεται από τον Αριστοτέλη – στο περίφημο έργο του «Αθηναίων Πολιτεία» - ως ενάρετος και αδιάφθορος. Σποραδικές πληροφορίες απαντούν επίσης στα έργα του Πλουτάρχου του Διόδωρου Σικελιώτη και του Αίλιανού. Όλες συγκλίνουν στο να επιβεβαιώνουν τον χαρακτηρισμό του Αριστοτέλη και να καθιστούν κατανοητή τη διαπίστωση του Πλουτάρχου – στον βίο του Περικλή – ότι ο Εφιάλτης «ενέπνεε φόβο στους ολιγαρχικούς και ήταν άκαμptos στην απαίτηση ευθυνών και στην καταδίωξη εκείνων που αδικούσαν το λαό». Παροιμιώδης ήταν επίσης η μόρφωση αλλά και η πενία του, με την οποία συνδέονται δύο θρυλούμενα περιστατικά. Όταν κάποιοι φίλοι του θέλησαν να τον ενισχύσουν με 10 τάλαντα εκείνος αρνήθηκε λέγοντας: «αυτά θα με αναγκάσουν, επειδή θα σας ντρέπομαι, να αποκρύψω κάτι από τα δίκαια. Επειδή όμως δεν θέλω ούτε να σας ντρέπομαι, ούτε να σας χαρίζομαι, προτιμώ να σας φανώ δυσάρεστος». Σε άλλη περίπτωση, όταν κάποιος στρατηγός του προσήψε την κατηγορία ότι είναι φτωχός, εκείνος

αποκρίθηκε: «γιατί όμως δεν λες και το άλλο, ότι δηλαδή είμαι δίκαιος;». Στα τέλη της δεκαετίας του 470 π.Χ. ο Εφιάλτης είχε αναδειχτεί σε αδιαφιλονίκητο ηγέτη της δημοκρατικής μερίδας και στον πλέον προβεβλημένο αντίπαλο του αριστοκρατικού Κίμωνα. Ήταν ο άνθρωπος που ανέλαβε να μετουσιώσει την επιθυμία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων για μεταρρυθμίσεις σε πολιτική πράξη, προωθώντας με τρόπο δυναμικό μια σειρά από αλλαγές, που επρόκειτο να αλλάξουν οριστικά τον χαρακτήρα της αθηναϊκής πολιτείας. Σε αυτή του όμως την παρέμβαση συνέβαλε αποφασιστικά και η ακόλουθη ιστορική συγκυρία. Το 464 π.Χ. οι Σπαρτιάτες βρέθηκαν στη δίνη μιας μεγάλης εξέγερσης των ειλώτων και των Μεσσηνίων, οι οποίοι οχυρώθηκαν στο κάστρο της Ιθώμης, απειλώντας να προκαλέσουν αποσταθεροποίηση στο πολιτικό σύστημα της Σπάρτης. Οι Λακεδαιμόνιοι, ενεργοποιώντας την παλιά συμμαχία που είχαν με τους Αθηναίους κατά των Περσών, κάλεσαν την Αθήνα σε βοήθεια. Ο Εφιάλτης τάχθηκε σθεναρά κατά μιας τέτοιας προοπτικής, θεωρώντας ότι οι Αθηναίοι δεν είχαν κανένα λόγο να ενισχύσουν τον φυσικό τους αντίπαλο. Όμως ο Κίμων, που, όπως έχει ήδη επισημανθεί, είχε μια εντελώς διαφορετική αντίληψη για τις σχέσεις που θα έπρεπε να τηρεί η πόλη του με τη Σπάρτη, πέτυχε να αποσταλούν 4000 οπλίτες, των οποίων τέθηκε ο ίδιος επικεφαλής. Η απουσία του Κίμωνα ήταν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για τον Εφιάλτη, ώστε να προωθήσει τις ριζοσπαστικές επιδιώξεις του. Θέλοντας αρχικά να υπονομεύσει το κύρος και το γόητρο του Αρείου Πάγου, ξεκίνησε σειρά δικαστικών διώξεων εναντίον μελών του οργάνου αυτού, με κατηγορίες για διαφθορά και κακοδιοίκηση. Αφού δημιούργησε το κατάλληλο κλίμα, προχώρησε στη συνέχεια σε ένα κατ' ουσία πολιτικό πραξικόπημα, επιτυγχάνοντας να «περάσει» από την εκκλησία του δήμου νόμο σύμφωνα με τον οποίο αφαιρούνταν πολλές εκτελεστικές και δικαστικές αρμοδιότητες από τον Άρειο Πάγο, ο οποίος διατηρούσε ουσιαστικά μόνο την αρμοδιότητα να εκδικάζει υποθέσεις φόνου. Οι αρμοδιότητες που αφαιρέθηκαν παραχωρούνταν είτε στη Βουλή των 500, είτε στην εκκλησία του δήμου είτε σε λαϊκά δικαστήρια. Η αποδυνάμωση του Αρείου Πάγου συνιστούσε σαφή μεταβολή της μορφής του αθηναϊκού πολιτεύματος προς δημοκρατικότερη κατεύθυνση. Η παγίωση των αλλαγών ίσως να μην είχε καταστεί δυνατή, αν δεν ακολουθούσε και το «φιάσκο» της αποστολής του Κίμωνα, αφού οι Σπαρτιάτες, παρά το αρχικό τους αίτημα, αισθάνθηκαν φόβο και δυσπιστία από την παρουσία Αθηναίων οπλιτών στην περιοχή τους και αποφάσισαν να αρνηθούν την αθηναϊκή

βοήθεια, υποχρεώνοντας τον Κίμωνα να επιστρέψει στην πατρίδα του άπραγος. Η προσβολή από τη συμπεριφορά των Λακεδαιμονίων ήταν μεγάλη και σηματοδότησε την οριστική χρεωκοπία της φιλολακωνικής πολιτικής του Κίμωνα. Ο αθηναϊκός δήμος – διαγράφοντας σε μια στιγμή τις νίκες και τα οφέλη που είχε αποκομίσει η πόλη από εκείνον - στράφηκε εναντίον του και τον καταδίκασε σε εξοστρακισμό με την κατηγορία ότι ήταν «φιλολάκων» και «μισόδημος». Επιπλέον αποφάσισε να συμμαχήσει με το Άργος, τον ιστορικό και πλέον επίφοβο εχθρό της Σπάρτης μέσα στο χώρο της Πελοποννήσου. Σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς, η προώθηση των μεταρρυθμίσεων του Εφιάλτη δεν έλαβε χώρα κατά της διάρκειας της απουσίας του Κίμωνα αλλά μετά την επιστροφή του στην Αθήνα. Ακόμα και αν αυτό είναι ακριβές, η ουσία του πράγματος δεν αλλάζει. Η στάση των Σπαρτιατών στην περίπτωση της Ιθώμης αποτέλεσε την «ταφόπλακα» τόσο στη φιλοσπαρτιατική πολιτική όσο και στο πολιτικό άστρο του Κίμωνα, δεδομένου μάλιστα ότι εκείνη τη χρονική στιγμή η ανάγκη για εκδημοκρατισμό της αθηναϊκής πολιτείας προέβαλλε ως ιστορική αναγκαιότητα που σε κάθε περίπτωση δεν ήταν εύκολο να αναχαιτιστεί.

Ας εξετάσουμε όμως ποιες ήταν ειδικότερα οι μεταρρυθμίσεις που προώθησε ο Εφιάλτης μέσω του σχετικού νόμου που ψήφισε η εκκλησία του δήμου. Όπως προαναφέρθηκε, η κυριότερη αλλαγή ήταν ότι μεταβιβάστηκαν πολιτικές, ελεγκτικές και δικαστικές αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου στην εκκλησία του δήμου, τη βουλή των 500 και τα λαϊκά δικαστήρια της Ηλιαίας. Ο Άρειος Πάγος διατήρησε μόνο τη δικαστική αρμοδιότητα για φόνους εκ προθέσεως, τραυματισμούς με σκοπό το φόνο, εμπρησμούς, δηλητηριάσεις και κοπές ιερών δέντρων, στην περίπτωση που και οι δύο διάδικοι ήταν Αθηναίοι. Εν συνεχεία, η βουλή επιφορτίστηκε με το συντονισμό και την επίβλεψη των αρχών που εμπλέκονταν σε διοικητικές πράξεις και την αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων που ανέκυπταν στο διάστημα ανάμεσα σε δύο συνεδριάσεις του δήμου. Η Ηλιαία, που σύμφωνα με τη νομοθεσία του Σόλωνα, συνεργόταν ως τότε σύσσωμη και πιθανόν ταυτιζόταν με την εκκλησία του δήμου, μετατράπηκε σε σώμα 6000 κληρωμένων και ορκισμένων Αθηναίων άνω των 30 ετών, από το οποίο προέρχονταν στο εξής οι δικαστές για τα ηλιαστικά δικαστήρια, που δίκάζαν σε τμήματα των 20 | 40 | 501 κλπ. ανάλογα με τη σοβαρότητα της δίκης. Την αρμοδιότητα εκλογής αρχόντων και προβουλευτικής επεξεργασίας των ψηφισμάτων είχε αφαιρέσει από τον Άρειο Πάγο ήδη ο Σόλων. Αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων ήταν να χάσει ο Άρειος Πάγος και τα εναπομείναντα μέσα έμμεσης πολιτικής επιρροής, όπως π.χ. την καταδίκη φιλόδοξων αρχόντων μετά το τέλος της

θητείας τους και το ν αποκλεισμό το ις από το ν Άρειο Πάγο. Έτσι ο τελευταίος απώλεσε το προνόμιό του να λειτουργεί ως υπέρτατη αρχή και θεματοφύλακας του αθηναϊκού πολιτεύματος.

Σχηματικά, η μεταρρυθμιστική επίδραση των πρωτοβουλιών του Εφιάλτη μπορεί να ιδωθεί ως μετατόπιση του κέντρου βάρους της κρατικής λειτουργίας από ένα συντηρητικό όργανο αριστοκρατικού χαρακτήρα με ισόβια μέλη, τον Άρειο Πάγο, σε περισσότερα όργανα λαϊκής σύνθεσης, όπως η εκκλησία του δήμου και η βουλή των 500. Η μετατόπιση αυτή συνεπαγόταν την ανάδειξη της ιδέας της λαϊκής κυριαρχίας σε θεμελιώδη αρχή από την οποία θα διέπονταν κατά το μάλλον ή ήττον όλες οι βασικές λειτουργίες του κρατικού οικοδομήματος. Η διαπίστωση αυτή καταδεικνύει ότι η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας – αρχή κεφαλαιώδης σε κάθε σύγχρονο συνταγματικό κείμενο - διέπνεε εξ' αρχής ολόκληρη τη μεταρρυθμιστική σκέψη του Εφιάλτη και επομένως δίκαια ο τελευταίος μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους συνιδρυτές της δημοκρατικής πολιτικής ιδέας. Μια συνακόλουθη συνέπεια της απογύμνωσης του Αρείου Πάγου από πολιτικές αρμοδιότητες και, συνεπώς, της αποπολιτικοποίησης του οργάνου αυτού, ήταν η ενίσχυση του «λαϊκού» ηγέτη, που δίνει τις πολιτικές κατευθύνσεις αντλώντας το κύρος του από τη λαϊκή βούληση και όχι από τη συσσωρευμένη πολιτική πείρα, την ιδέα της οποίας κατά βάση υπηρετούσε η ισοβιότητα των μελών του Αρείου Πάγου. Η εξέλιξη αυτή ήταν αναμφισβήτητα ένα βήμα προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης της δημοκρατίας, οπωσδήποτε όμως γεννούσε ποικίλους προβληματισμούς που έγγιζαν πλέον την ουσία της πολιτικής αναζήτησης. Όταν ο «λαϊκός» ηγέτης διαθέτει τη σύνεση και την ακεραιότητα ενός Περικλή, τότε το πολίτευμα καθίσταται, κατά τη θουκυδίδεια έκφραση, «ενός ανδρός αρχή» και η κοινωνία ευημερεί, χωρίς παράλληλα να θίγεται το δημοκρατικό κεκτημένο. Στην περίπτωση όμως που η εξουσία περνάει στα χέρια λαϊκιστών και ανεύθυνων δημοκόπων, τότε οι θεμελιώδεις αρχές της αξιοκρατίας και της ισονομίας τίθενται σε κίνδυνο, με αποτέλεσμα ο όρος «δημοκρατία» να χάνει το ουσιαστικό του περιεχόμενο και η ίδια η ευημερία του συνόλου να διακυβεύεται σοβαρά. Ανάλογοι προβληματισμοί απαντούν και σε κείμενα των διανοουμένων του 5^{ου} και 4^{ου} π.Χ. αιώνα, όπως του κωμωδιογράφου Αριστοφάνη και του ρήτορα Ισοκράτη. Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση της τριλογίας του Αισχύλου «Ορέστεια» - που «διδάχθηκε» στην Αθήνα το 458 π.Χ. – και στην οποία ο Άρειος Πάγος παρουσιάζεται ως το ανώτατο, αδιάφθορο δικαστήριο που διαφυλάττει το δίκαιο του αίματος ως τη βάση κάθε δικαιοσύνης και πολιτειακής τάξης. Δεν είναι της

παρούσης να εξεταστεί αν ο τραγικός ποιητής επεδίωκε να διαμαρτυρηθεί για την απώλεια του κύρους του Αρείου Πάγου ή να καθησυχάσει μια μερίδα πολιτών για τις αλλαγές που λίγα χρόνια πριν είχαν επισυμβεί. Είναι όμως φανερό ότι οι σκεπτόμενοι άνθρωποι της εποχής προβληματίζονταν ήδη για το πώς η πόλη τους θα πορευόταν ομαλά στο δρόμο της δημοκρατικής οργάνωσης τον οποίο ήδη είχε ξεκινήσει να διανύει.

Επίλογος

Ο Εφιάλτης δεν έμελλε να ζήσει πολύ, για να δει τη θεαματική εξέλιξη του αθηναϊκού πολιτεύματος, την οποία οι δικές του μεταρρυθμίσεις είχαν δρομολογήσει. Το 461 π.Χ. έπεσε δολοφονημένος από κάποιον Αριστόδικο από την Τανάγρα, πιθανώς στα πλαίσια μιας εξυφαινόμενης ολιγαρχικής συνωμοσίας. Ο δρόμος ήταν τώρα ανοικτός για το πολιτικό τέκνο του Εφιάλτη, τον Περικλή, ο οποίος είχε σταθεί στο πλευρό του «μέντορά» του την περίοδο των μεταρρυθμίσεων και τώρα αναλάμβανε την ευθύνη να πάρει στα χέρια του τις τύχες της δημοκρατικής παράταξης. Με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη, η μετριοπαθής κλεισθένεια δημοκρατία έδινε οριστικά τη θέση της σε μια ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτεία γεμάτη φιλοδοξία και δυναμισμό. Κατά πολλούς η δημοκρατία αυτή ήταν «άκρατος» και έφερε σπέρματα παθογένειας, αφού έφτασε κάποια στιγμή στο σημείο να άγεται και να φέρεται από τις κραυγές των δημαγωγών και τις άφρονες αποφάσεις του όχι σπάνια ανεύθυνου δήμου. Ουδείς όμως μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός ότι αυτή η προηγμένη δημοκρατία του Εφιάλτη και του Περικλή υπήρξε ο απαραίτητος «καμβάς» πάνω στον οποίο «φιλοτεχνήθηκαν» τα σπουδαιότερα πολιτικά και πολιτισμικά επιτεύγματα της αρχαιότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) Αριστοτέλης: ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, Εκδόσεις Loeb
- (2) Πλούταρχος: ΚΙΜΩΝ, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου
- (3) Πλούταρχος: ΠΕΡΙΚΛΗΣ, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλου
- (4) Μ. Σακελλαρίου: Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000
- (5) Ulrich Wilcken: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1976
- (6) ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος Γ 1, Εκδοτική Αθηνών 1980
- (7) ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, Εκδόσεις Παύλου Δρανδάκη
- (8) Jacqueline de Romilly: Ο ΝΟΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ, Εκδόσεις Τό άστυ, Αθήνα 1995
- (9) Charles Hignett: A HISTORY OF THE ATHENIAN CONSTITUTION, Oxford 1962
- (10) J.B.Bury & R. Meiggs: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Εκδόσεις Καρδαμίτσα 1981
- (11) ΒΙΚΙΠΕΔΙΑ (Δικτυακή εγκυκλοπαίδεια)